

УДК 81'371:811.161.2'373.611/.612

РЕАЛІЗАЦІЯ СОЦІАТИВНОСТІ В МОРФЕМНІЙ І СЛОВОТВІРНІЙ ПІДСИСТЕМАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Левакіна Т.В., к. філол. н.,
доцент кафедри слов'янської філології
Херсонський державний університет

У статті проаналізовано такі питомі й запозичені одиниці морфемної та словотвірної підсистем сучасної української мови, що репрезентують соціативність – співучасть в одній справі кількох субстанцій. Схарактеризовано українські відповідники англійських префіксів соціативної номінації, а також виявлено приклади небажаного вживання таких одиниць.

Ключові слова: соціативність, сумісність, соціативне значення, морфема, префікс, постфікс, конфікс.

В статье проанализированы такие исконные и заимствованные единицы морфемной и словообразовательной подсистем современного украинского языка, которые представляют социативность – совместное участие в одном деле нескольких субстанций. Охарактеризованы украинские эквиваленты английских приставок (префиксов) социативной номинации, а также выявлены примеры нежелательного употребления таких единиц.

Ключевые слова: социативность, совместность, социативное значение, морфема, приставка (префикс), постфикс, конфикс (циркумфикс).

Levakina T.V. REALIZATION OF SOCIATIVITY IN THE MORPHEMICAL AND WORD-BUILDING SUBSYSTEMS OF MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Specific and borrowed units of morphemic and word-formation subsystems of the modern Ukrainian language, which representing sociativity – complicity in one matter of several substances, is analysed in the article. The Ukrainian equivalents of the English prefixes of the sociative nomination are described, as well as examples of unwanted use of such units are revealed.

Key words: sociativity, compatibility, sociative meaning, morpheme, prefix, postfix, confix.

Постановка проблеми. Однією з ономазіологічних категорій, що так чи так виражається в кожній мові, є соціативність – різновид сумісності, який припускає відносну рівноправність двох або більше субстанцій і форм їх руху. У сучасній українській мові соціативну семантику реалізують як одиниці граматики (насамперед прийменниково-відмінкові форми), так й одиниці морфемної та словотвірної підсистем. При цьому ґрунтовних досліджень морфемного й словотвірного вираження соціативності в українському мовознавстві практично немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У монографії В. Олексенка (2005) [8, с. 288–289] опрацьовано питання про іменникову словотвірну категорію спільності й словотвірні типи з префіксами *pro-* й *spiv-*, що її репрезентують. С. Юшкова (2014) [16], характеризуючи реципрокальні дієслова німецької та української мов, і Н. Щербій (2015) [15], аналізуючи польські зворотні дієслова й зіставляючи їх з українськими, визначають засобами вияву соціативності в українській мові префікси *spiv-*, *z-*, *roz-*. Виокремлені одиниці потребують уточнення й доповнення, зокрема, запозиченими морфемами.

Також префіксальну соціативну номінацію, але на матеріалі англійської мови вивчають О. Миголинець (2004) [7], Т. Сакал (2004) [11], О. Візнюк (2009) [1]; про соціативне значення латинського префікса *con-* згадує Б. Чернюх (2011) [14]. Зауважимо, що відповідники установлених префіксів *co-* (*com-*, *con-*), *inter-*, *para-* й *pro-* є репрезентантами ономазіологічної категорії соціативності в українській мові.

Постановка завдання. Зважаючи на необхідність уточнення й доповнення виявлених морфемних одиниць, мету наукової розвідки вбачаємо в аналізі префіксів, постфіксів, частин складних слів, а також конфіксів, що реалізують у сучасній українській мові соціативність як важливу ономазіологічну категорію. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: установити питомі й запозичені соціативні одиниці морфемної й словотвірної підсистем української мови; схарактеризувати українські відповідники досліджених раніше англійських префіксів соціативної номінації; виявити приклади небажаного вживання таких одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. У мовознавстві сумісністю нази-

вають таке значення, притаманне синтаксичним конструкціям, за якого суб'єкти або виконують однотипні дії, або є суб'єктами однакового процесу, стану, носіями тієї самої ознаки [6, с. 81]. Прикметник «соціативний» інколи є іншомовним синонімом до слова «сумісний». Проте варто розмежувати поняття «соціативність» – різновид сумісності, який припускає відносну рівноправність двох або більше субстанцій і форм їх руху, і «комітативність» – інший вид сумісності, що припускає нерівноправність спільних субстанцій і форм їх руху, а саме визнання головної ролі однієї зі спільних субстанцій [3, с. 92]. У дослідженні аналізуємо одиниці морфемної й словотвірної підсистем української мови за таким визначенням соціативності: це – співучасть в одній справі кількох субстанцій, що характеризується множинністю учасників дії, їх відносною рівноправністю й активністю, а також належністю або до суб'єктів, або до об'єктів спільної дії.

З-поміж питомих морфем сучасної української мови беззаперечними виразниками соціативного значення в різних частинах мови є префікси *спів-* (*співавтор, співвітчизник, співпраця; співволодіти, співіснувати, співчувати; співвідносний, співзвучний* тощо) і *су-* (*сув'язь, сузір'я, супутник; сумістити, суперечити, супроводити; суголосний, сукупний, суспільний* тощо).

Автори «Етимологічного словника української мови» (у 7 томах) указують, що одиниця *спів-* утворилася внаслідок «злиття префікса *с-* (*з-*) на позначення з'єднання, об'єднання та іменникової основи *пів-* «половина» [2, т. 5, с. 373], а морфему *су-* кваліфікують як «іменниковий префікс, що означає зв'язок, з'єднання або неповноту, в давніх іменних утвореннях типу *сувій, сув'язь, сузір'я, суглинок, суглоб...*», пов'язаний із українським дієслівним префіксом *з-* (зі значенням з'єднання, зосереджування) та прийменником *з*, що в сполученні з орудним відмінком указує на сумісність [2, т. 5, с. 461]. Н. Клименко вважає прикметниковий префікс *су-* (*сучасний*) виразником синхронності з появою твірних слів [4, с. 57]. На нашу думку, темпоральної семантики цьому слову надає коренева морфема, в інших прикметниках (*суголосний, сукупний, сумісний, суспільний, суцільний* тощо) реалізовано значення соціативності, що в прикметникових предикатах може виразнюватися за допомогою соціативного прийменника *з* (*із, зі, зо*): *Необхідне було підтвер-*

дження збоку, що його внутрішній катарсис суголосний із загальним станом мирних перехожих (О. Дроздов, № 1); ... *по-третє, тезаурус сумісний з інтелектуальними системами опрацювання текстової інформації, в яких він може бути використаний як база знань та інструмент розпізнавання смислу текстів* (Н. Дарчук, Електронний словник української лінгвістичної термінології тезаурусного типу).

Збереження соціативності прийменника *з* у префіксі *з-*, а точніше, у його фонетичних варіантах *с-* і *со-*, фіксуємо в поодиноких іменниках: *схватка*¹ (спорт.), *схватка*² (спец.), *споборник, споборниця, соратник, соратниця*. До того ж у словах *споборник, споборниця, поборник, поборниця, побратим, посестра, поплічник, поплічниця* з такою семантикою виступає префікс *по-*.

Зважаючи на те що підтипом категорії сумісності є реципрок [15, с. 142], визначаємо соціативність дієслівного постфікса *-ся* (*-сь*), ужитого зі значенням «один одного»: *зустрічатися, миритися, сваритися, спілкуватися, цілуватися* тощо.

Ілюструючи граматичні засоби вираження соціативності в польській мові – префікси *z-*, *roz-* (укр. *з-*, *роз-*), Н. Щербій подає такі приклади: *«zjechać się, rozjechać się // з'їхатися, роз'їхатися»* [15, с. 143]. Уточнимо, що в українських дієсловах виразниками соціативного значення є конфікси *з-* (*зі-*) ...-ся (*-сь*), *роз-* (*розі-*) ...-ся (*-сь*): *з'їхатися – роз'їхатися, зійтись – розійтись*. Самостійний префікс не надає слову такого значення: дієслова *їхати, йти* з додаванням префікса *з-* (*зі-*) набувають семантики зміщення з певної точки за допомогою певної дії (*з'їхати, зійти*). Також дослідниця виявляє українські реципроки, у яких «засобом вираження взаємної мультиплікативності ... є поєднання трьох компонентів»: префікса *пере-*, суфікса *-ува* (*-юва*) й постфікса *-ся* (*-сь*) [15, с. 158], тобто сумісність реалізується в трикомпонентному конфіксі: *переблмуватися, перегавкуватися, переморгуватися, пересвистуватися, пересміюватися* тощо.

Деякі запозичені префіксальні морфemi також репрезентують в українській мові ономасіологічну категорію соціативності. О. Миголинець і Т. Сакал указують на значення сумісності, взаємності, співвідношення (соціативна номінація) в англійських префіксах *co-*, *inter-*, *para-* та *pro-*: *coworker, interplay, proportion* [7, с. 12]; *covariance, interdisciplinary, paraprofessional, pro-verb*

[11, с. 15]. Розглянемо українські відповідники цих морфемних одиниць.

Запозичений префікс *інтер-* (лат. *inter* – «між») має два значення: 1) «між», «посеред», «разом»; 2) «міжнародний» [12, с. 255]. Соціативність виявляється тільки в першому, та й то коли йдеться про взаємозв'язок, взаємодію (виключаючи слова з локативним значенням префікса, як-от: *інтерлюдія*, *інтермедія*), у незначній кількості іменників і прикметників: *інтерактивний*, *інтернет*, *інтерференція* тощо.

Нині в українській мові функціонують новотвори-варваризми *Інтерсіті* (швидкісний поїзд) та – зрідка – *інтерплей* (від англійського *interplay* – «взаємодія, взаємозв'язок»), наприклад: ПАТ «Українська залізниця» призначила на 9 січня додатковий рейс *Інтерсіті+* з Києва до Львова («5 канал», новини від 05.01.2018); *Думаю, це як певний інтерплей*, вони [психологія і соціум] між собою в тісному взаємозв'язку (О. Фільц, інтерв'ю від 12.02.2014). І якщо найменування *Інтерсіті* має ознаки власної назви, то замість варваризму *інтерплей* необхідно вживати слова *взаємозв'язок*, *взаємодія*.

Латинський префікс *со-* – скорочена форма від *со-* (*со-*), пов'язаного з прийменником *сум* «з, разом з» [2, т. 2, с. 475]. У латині *со-* був одним із найбільш уживаних дієслівних префіксів, що виконував акціональну й соціативну функції [14, с. 147]. В українській мові значна кількість запозичених слів етимологічно мають такий складник: *коаліція*, *комбінат*, *компанія*, *комплекс*, *композиція*, *конвейер*, *конвенція* тощо [2, т. 2], проте сучасні словники морфем [13, с. 36; 10, с. 137–142] фіксують префікс *ко-* (*ком-*, *кон-*) у небагатьох випадках: *колінеарний*, *компатріот*, *конвергенти*, *концентрувати*, *координувати*, *реконверсія*; та спільнокореневих, що набувають від префікса значення взаємозв'язку, взаємодії, спільності. Т. Петрова, досліджуючи фітомеліоративну терміносистему, характеризує префікс *ко-* як малопродуктивний та обмежений у сполучуваності, указує, що він «означає об'єднання, спільність, сумісність», і виділяє його в слові *коеволуція* – «еволюційно-біологічна взаємодія видів без обміну генетичною інформацією в процесі їх спільного розвитку в біоценозі» [9, с. 312].

У російській мові Є. Левашов виявляє новотвори *копринц*, *копродукція*, *копродюсер*, *коспонсор*, *кофактор*, *кофермент*, зауважуючи, що запозиченому префіксові *ко-* відповідає російський *со-* з таким самим

значенням: *сожитель*, *сопредседатель*, *соединение*, *сотоварищ*, *сопродюсер* тощо [5]. За нашими спостереженнями, у сучасній українській мові префікс *ко-* реалізує соціативну номінацію в хімічно-фармацевтичних термінах *кофактор*, *кофакторний*, *кофермент*, *коферментний*, у термінах кіноіндустрії *копродукція*, *копродюсер*, а також у слові *коспонсор*: **Кофактор** – *небілкова частина молекул складних ферментів, яка входить до складу їх активних центрів і забезпечує катаболічну активність* (В. Філатова, *Фармацевтична енциклопедія*); **Коферментні препарати** *є в переважній більшості похідними вітамінів ... і застосовуються для замісної терапії при патологічних процесах, які супроводжуються порушенням тканинного дихання* («Фармакологія» за ред. І. Чекаман); **Притула поінформував**, *що на сьогодні 22 кінопроекти із понад 130, які включені до програми кіновиробництва, мають або отримують статус копродукції* («Укрінформ», новини від 26.09.2013); **Козирем став Олексій Горбунов**, *виконавець однієї з ролей і копродюсер проекту...* (Я. Підгора-Гвядозький, «Тиждень.іа» від 22.07.2011, 14:14); **Україна – коспонсор миротворчого процесу на теренах СНД** (Л. Чекаленко, «Навчальна програма дисципліни «Зовнішня політика України» (для магістрів)»). Існує навіть такий мовний покруч, у якому поєднано латинський префікс із питомим українським словом – *ковиробництво*: **Керівник продакшн-студії FriendsProduction Олексій Гончаренко не відкидає ковиробництво з Росією** (В. Самченко, «Україна молода» від 11.07.2014). Зауважимо, що префікс *ко-* є органічним інтернаціональним елементом тільки в зафіксованих хімічно-фармацевтичних термінах *кофактор*, *кофакторний*, *кофермент* і *коферментний*. В інших словах його варто замінювати: *копродукція*, *ковиробництво* – *спільне виробництво* (також можливий варіант *спільнотвір*); *копродюсер* – *співпродюсер*; *коспонсор* – *співспонсор*.

Грецький префікс *пара-* (*пар-*), що означає знаходження поряд, а також відхилення від чого-небудь [12, с. 425], виступає з прозорою соціативною семантикою, коли вказує на «поряд, пліч-о-пліч, разом» і поєднується з назвою людини, живої субстанції (*парабійонт*, *паралегал*, *парамедик*, *парапрофесіонал* тощо), наприклад, *парабійонт* – «організм, штучно зрощений з іншим організмом» [12, с. 425], тобто йдеться про **взаємодію** організмів. У разі сполучення з абстрактними

поняттями соціативність реалізується менш чітко, пор.: *парамагнітний, параморфізм, паренхіма*.

Соціативним є запозичений префікс *про-* (лат. *pro* – «перед, раніше»; «замість»; «на користь справи» [12, с. 468]), але тільки в значенні «той, хто на боці кого-небудь, одностудець, прихильник когось, чогось» [8, с. 288–289]: *проєвропейський, пропрезидентський, проросійський; проамериканізм, промодернізм, проукраїнськість (проукраїнство)* тощо. Наприклад: *Дійсно, цей проект аналітики розглядають як проект Банкової, тобто пропрезидентський проект, який в тій чи іншій мірі має компенсувати недовіру мешканців Донбасу та інших регіонів до нової влади* (С. Ткаченко, інтерв'ю від 20.10.2015); *Завдяки проамериканізму британської політики головна увага була звернена на поглиблення зближувачих обидві країни чинників і практично ігнорувалися ті, що відокремлювали Англію від США* (Т. Гогунська, «Формування та реалізація зовнішньополітичних принципів кабінетів М. Тетчер на європейському та американському напрямках (1979–1990 рр.)»).

В англійській мові Т. Сакал визначає також нові різновиди соціативної номінації, що «виникають на основі асоціативного зв'язку з локативними концептами» та виявляються, зокрема, у морфемах *meta-* й *trans-* (*metamessage, transnational*) [11, с. 15]. За нашими спостереженнями, в українській мові відповідні префіксоїди *мета-*, *транс-* соціативність не репрезентують.

Певний відтінок соціативного значення надають деяким складним словам запозичені кореневі морфем *пан-* (у значенні спільності) й *-ценоз* (сукупність): *... пан-Європа займала центральне місце серед концепцій європейського об'єднання, була спроможна об'єднати навколо себе їх прихильників* (А. Беяєва, «До проблеми місця пан-Європи серед концепцій європейського об'єднання після Першої світової війни»); *Розглядаються особливості культурфітоценозів як складної взаємодії природних і суспільно-історичних чинників* (А. Гудзевич, «Культурфітоценози: проблеми функціонування та оптимізації»). Так, *панамериканізм* – це «політична доктрина, в основу якої покладено ідею спільності історичної долі, економіки і культури США та інших країн Американського континенту» [12, с. 422]; *панславізм* – «політична течія, що проголошувала ідею об'єднання всіх слов'янських народів» [12, с. 423]; *біоге-*

оценоз – «однорідна ділянка земної поверхні з певною сукупністю рослинності, тваринного світу і мікроорганізмів, що пов'язані між собою обміном речовин та енергії» [12, с. 92], тобто йдеться не про будь-яку сукупність, а про взаємодію, взаємовплив субстанцій – складників сукупності.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, соціативність як співучасть в одній справі кількох субстанцій у морфемній підсистемі сучасної української мови виражається переважно питомими префіксами *спів-*, *су-*, зрідка – *с-* (*со-*), *по-*, а також постфіксом *-ся* (*-сь*), конфіксами *з-* (*зі-*)...*-ся* (*-сь*), *роз-* (*розі-*)... *-ся* (*-сь*), *пере-*... *-ува-* (*-юва-*)... *-ся* (*-сь*), запозиченими префіксами *інтер-*, *ко-* (*ком-*, *кон-*), *пара-* (*пар-*), *про-* й кореневими морфемами *пан-*, *-ценоз* у складних словах. У словотвірній підсистемі ця ономазіологічна категорія реалізується словотвірними типами з вищеназваними засобами.

Для подальших досліджень перспективним є ґрунтовний аналіз іменникової, дієслівної, прикметникової словотвірних категорій соціативності та її репрезентантів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Візнюк О.В. Динамічні характеристики похідних іменників префіксальної ономазіологічної категорії соціативності в англійській мові. Мова і культура: наукове видання. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. Вип. 12. Т. 1 (126). С. 202–212.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1982. Т. 2: Д–Копці. Київ: Наук. думка, 1985. 573 с.; Т. 5: Р–Т. Київ: Наук. думка, 2006. 704 с.
3. Кокла С.В. Категория совместности в современном французском языке: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.05 / Моск. педаг. гос. ун-т. М., 2004. 167 с. С. 157–167.
4. Клименко Н.Ф. Префіксація і словоскладання в творенні ад'єктивів та адвербативів з темпоральною семантикою (зіставний аспект). Мовні і концептуальні картини світу. 2013. Вип. 46 (2). С. 50–63.
5. Левашов Е.А. Ко- новая приставка? Русская речь. 2007. № 4. С. 39–40.
6. Лещинская А.Е. О структуре функционально-семантического поля совместности: основные периферийные значения (на материале немецкого языка). Вестник СПбГУ. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2000. Серия 2. Вип. 1. № 2. С. 81–88.
7. Мигoliniць О.І. Функціонально-стильові характеристики префіксальної номінації в сучасній англійській мові: автореф. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2004. 20 с.
8. Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника: монографія. Херсон: Айлант, 2005. 336 с.

9. Петрова Т.О. Іншомовні словотвірні елементи в українській фітомеліоративній термінології. Мова і культура: зб. наук. пр. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. Вип. 17. Т. II (170). С. 309–315.
10. Полюга Л.М. Словник українських морфем. Львів: Світ, 2001. – 448 с.
11. Сакал Т.М. Історико-ономасіологічне та когнітивне дослідження префіксальних неологізмів у англійській мові : автореф. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2004. 20 с.
12. Семотюк О.П. Сучасний словник іншомовних слів. 2-ге вид., доп. Харків: Веста : Ранок, 2008. 688 с.
13. Словник афіксальних морфем української мови / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, В.С. Карпіловський, Т.І. Недозим; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України. Київ : [б.в.], 1998. 441 с.
14. Чернюх Б.В. Акціональність і дієслівна префіксація: префікс соп-. Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. пр. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. Вип. 565: Романо-слов'янський дискурс. С. 147–150.
15. Щербій Н.О. Категорія зворотності дієслів у польській мові: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.03 / ДВНЗ «Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ, 2015. 226 с. С. 189–221.
16. Юшкова С.О. Реципрокальність та її місце в колі суміжних категорій (на матеріалі німецької та української мов). Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство) / МОН України; Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 127. С. 465–469.